

O‘ZBEK TILINING TA’LIMY KORPUSI UCHUN BOLALAR ADABIYOTINI YARATISHNING DIDAKTIK ASOSLARI YUZASIDAN AYRIM MULOHAZALAR

Ergasheva Gulhayo

O‘zbekiston Milliy universiteti

4 - bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: **Inogamova Nargiza**

O‘zMU Kompyuter lingvistikasi

va amaliy tilshunoslik kafedrası katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’limiy korpusda bolalar adabiyotini kiritishning ahamiyati, o‘zbek tili ta’limiy korpusi uchun bolalar adabiyotini tasniflash masalalari ko‘rib chiqilgan. Ertaklarni yosh bo‘yicha tahlil qilish va uni lingvistik jihatlarini o‘rganilgan, ta’limiy korpus va uning lingvodidaktikadagi ahamiyati.

Kalit so‘zlar: korpus lingvistikasi, ta’limiy korpus, lingvodidaktika, metama’lumot, bolalar adabiyoti, janr.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность включения детской литературы в учебный корпус вопросы классификации детской литературы для учебного корпуса узбекского языка. Изучен анализ сказок по возрастам и его лингвистические аспекты учебный корпус и его значение в языковой дидактике.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, учебный корпус лингводидактика, метаданные, детская литература, жанр.

Annotation: This article considers the importance of including children’s literature in the educational corpus, the issues of classifying children’s literature for the educational corpus of the Uzbek language. The analysis of fairy tales by age and its linguistic aspects have been studied, the educational corpus and its importance in language didactics.

Keywords: corpus linguistics, educational corpus, linguodidactics, metadata, children’s literature, genre.

Insoniyat taraqqiyotidagi har bir davr til va tilshunoslik zimmasiga muayyan ijtimoiy vazifalarni yuklaydi. Til va kompyuter integratsiyasi natijasida tabiiy tilni qayta ishlash, milliy, ta’limiy va sheva korpuslarini yaratish, terminologik ma’lumot bazalarini loyihalashtirish, mashina tarjimasining lingvistik ta’minotini shakllantirish masalalari o‘zbek tilshunosligining kun tartibidagi asosiy vazifalari qatoridan joy oldi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Ona tilimizni jozibali va qiziqarli tarzda taqdim etish - o‘zbek tilining kompyuter dasturlarini, onlayn darsliklar, elektron lug‘atlarni yaratishni taqozo etadi” [Mirziyoyev Sh.M., 2019]. XXI asrning global muammolaridan biri tabiiy tillarning milliy xususiyatini saqlab qolishdir. Shuning uchun ham bugungi kunda mutaxassislar tomonidan tillarning elektron korpuslari yaratilmoqda. Korpus ma’lum bir tildagi mavjud katta-yu kichik jihatlarini jamlovchi elektron xazinadir. Til pedagogikasida korpusning afzalliklari xorijda keng tadqiq etilgan va ko‘pgina tillar o‘z ta’limiy korpuslariga ega. “Учебный корпус русского языка” [<http://ruscorpora.ru>], CORYL – Corpus of Young Learner Language, Commented Learner Corpus Academic Writing, Tisus corpus, The

Advanced Finnish Learners' Corpus, The Dresden corpus, Open Cambridge Learner Corpus kabilar shular jumlasidandir. Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ta'limiy korpusni yaratishga doir ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda, shuningdek, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida AM-FZ-201908172 raqamli "O'zbek tilining ta'limiy korpusini yaratish" nomli amaliy loyiha doirasida O'zbek tilining Milliy korpusi va ta'limiy korpusi yaratilmoqda.

Ta'limiy korpus-materiallari ma'lum bir tilni o'rganishga yo'naltirilgan, lingvodidaktik xususiyatga ega til korpusi. O'zbek tilining ta'limiy korpusi - o'zbek tili imkoniyatlarini o'rgatishga yo'naltirilgan, lingvodidaktik xususiyat kasb etgan elektron materiallarni qamrab olgan, maxsus sayt ko'rinishida amal qiladigan o'zbek tilidagi korpus. Korpusdan unumli foydalanuvchi soha –lingvodidaktika; u ona tili, xorijiy tilni o'rganishda birdek ahamiyatli. Ta'limiy korpus elektron darslik, o'quv qo'llanma, badiiy asarlar, lug'atlar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Shular qatoriga bolalar adabiyotining alohida ahamiyati bor. Bolalar adabiyoti so'z san'ati va tarbiya vositasidir. Yoshlarni imon-e'tiqodli inson sifatida hamda vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda mustaqil davlatimizning qudratli qurolidir. Bolalar adabiyotini katta qismini ertaklar tashkil qiladi. Ertaklar qadim- qadimdan xalq og'zaki ijodi sifatida qadrlanib va og'izdan-og'izga ko'chib hozirgi kunga qadar yetib kelgan. Bolalarni dunyoni anglashida, tasavvurlarini kengayishida, ezgulik va yovuzlik haqida bilishlarida ertaklar muhim ahamiyat kasb etadi. Ertaklar zamonlar osha turli xalqlarda millatlarda turlicha aks etilsada, ularning zamirida asosan ezgulik, mehr oqibatlik, halollik, poklik kabi hislatlarning namoyon bo'lishida xizmat qiladi. Ertak tinglab ulg'aygan bolalarning fikrlash qobiliyati individual salohiyati boshqa bolalarga nisbatan rivojlangan bo'ladi. Xo'sh, bolalarning ertak eshitishi yoki o'qishi ularga qanday foyda beradi?

- nutqi rivojlanadi, so'z boyligi oshadi;
- tasavvuri kengayadi;
- yangi axborotlarni qabul qiladi;
- hayotiy qiyin vaziyatlardan chiqish yo'llarini o'rgatadi;
- yaxshi va yomonni ajratishni o'rganadi;
- ijtimoiy-hissiy rivojlantiradi, u o'zgalarni tushunish, hamdardlik va kechira olishni o'rganadi;
- ertak misolida bola kimdandir ko'mak so'rashni, shu bilan birga kimgadir yordam berish zarurligini tushunib yetadi;
- asabiylashishga moyil bolalar ertak tinglash jarayonida tinchlanadi, ularda xotirjamlik hissi paydo bo'ladi.

Ertaklar orqali bolada yuqorida keltirilgan xususiyatlar shakllanadi. Bundan tashqari, bola o'zi mustaqil fikrlaydi, uning dunyoqarashi kengayadi. Bu esa bolalarning boshqa fanlarni ham puxta egallashlariga yordam beradi.

Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik-psixologik xususiyatlariga ko'ra quyidagicha guruhlariga ajratish mumkin:

1. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar kitobxonligi (2 yoshdan 7 yoshgacha)
2. Maktab yoshidagi kichik bolalar kitobxonligi (7 yoshdan 11-12 yoshgacha)
3. O'rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligi (13-14 yoshdan 15-17 yoshgacha)

Maktab yoshidagi kichik bolalar maktabgacha yoshdagi bolalardan bir oz farq qiladi. Bu farq bolalarning yoshi va bilim saviyasi bilan bog'liq. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar asosan tarbiyachilari, ota-onalari yordamida badiiy asar bilan tanishsalar, boshlang'ich sinf

o'quvchilari bu ishni mustaqil bajaradilar. Bolalar adabiyoti yosh jihatdan ajratilganda maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinf bolalariga ko'proq o'qitilgan. Masalan, 3- sinf o'qish kitobi, (2016) 4- sinf o'qish kitobi (2017) yildagi nashrlarida o'zbek adiblaridan A.Obidjon, A.Abdurazzoq, F.Jalilova, X.To'xtaboyev va boshqa ijodkorlarning 15 dan ortiq ertaklari kiritilgan. Bu darsliklarni 2021-yildagi nashr bilan solishtirsak ular bir-biridan tubdan farq qiladi. Bugungi boshlang'ich sinf darsliklarida ertaklar deyarli kiritilmagan. Bu juda achinarli holat, albatta. Fikrimizcha, o'quv darsliklariga ertaklarni kiritish lozim, chunki o'zbek xalq ertaklarida milliy madaniyatimiz, qadryatlarimiz aks etadi. Bu esa yosh avlod tarbiyasida muhim rol o'ynaydi va ularning dunyoni teran anglashlariga zamin yaratadi.

Ertak — xalq og'zaki poetik ijodining asosiy janrlaridan biri; to'qima va uydirmaga asoslangan sehrli sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asar. Asosan, nasr shaklida yaratilgan. Mahmud Koshg'ariyning "[Devonu lug'otit turk](#)" asarida *etuk* shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki tarzda hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Ertak Surxondaryo, Samarqand, Farg'ona o'zbeklari orasida matal, Buxoro atrofida tuman va qishloqlarda ushuk, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho'pchak deb ataladi. Ertak hayot haqiqatining hayoliy va hayotiy uydirmalar asosida tasvirlanganligi, tilsim va sehr vositalariga asoslanishi, voqea va harakatlarning ajoyib-u g'aroyib holatlarda kechishi, qahramonlarning g'ayritabiiy jasorati bilan folklorning boshqa janrlaridan farq qiladi. Ertaklarda uydirma muhim mezon bo'lib, syujet voqealarining asosini tashkil etadi, syujet chizig'idagi dinamik harakatning konflikt yechimini ta'minlaydi. Uydirmalarning turli xil namunalari ta'limiy estetik funksiyani bajaradi, janr komponenti sifatida o'ziga xos badiiy tasvir vositasi bo'lib xizmat qiladi. Uydirmalar voqea va hodisalarni hayotda bo'lishi mumkin bo'lmagan yoki mavjud bo'lgan hodisalar tarzida tasvirlaydi. Xayoliy va hayotiy uydirmalarning ishtiroki, syujet chizig'ida tutgan o'rni va vazifasiga ko'ra, ertaklarni 2 guruhga — xayoliy uydirmalar asos bo'lgan ertaklar, hayotiy uydirmalar asos bo'lgan ertaklarga bo'lish mumkin. Xayoliy uydirmalar asosidagi ertaklar syujeti mo'jizali, sehrli; hayotiy uydirmalarga asoslangan ertaklar syujeti esa hayotiy tarzda bo'lib, unda real voqea-hodisalar tasvirlanadi. Ertakda, asosan, uch maqsad hikoya qilinadi. Birinchisida ideal qahramonning jasorati, yovuz kuchlarga qarshi chiqib, xalq manfaatini himoya qilishi, ikkinchisida, asosan, bosh qahramonning o'zga yurt malikalariga yoki parizodlariga oshiq bo'lib uylanishi, kasalga dori topishi, ajdar va devlar olib qochgan kishilarni ozod qilishi, uchinchisida esa adolatsizlikka, zulmga qarshi chiqishi kabi maqsadlar bayon qilinadi. Birinchi maqsad pahlavonning faol harakati va g'ayritabiiy kuch-qudrati bilan amalga oshsa, ikkinchi maqsad passiv qahramonga yordam beruvchi tilsim vositalari yordamida, uchinchi maqsad esa bosh qahramonning aql idroki, tadbirkorligi bilan amalga oshadi.

Ertak janri obrazlar talqini, g'oyaviy mazmuni va konflikti, syujet va kompozitsiyasi, uydirmalarning o'rni va vazifasi, tili va uslubiga ko'ra, shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, maishiy ertaklar, hajviy ertaklarga bo'linadi. Hozirda o'zbek tilining ta'limiy korpusi uchun bolalar adabiyotini yaratish borasida bazaviy ma'lumotlar jamlanmoqda. Har bir ertak metama'lumot (qo'shimcha ma'lumot) lar bilan ta'minlanadi. Metama'lumotda ertaklar quyidagicha tasniflanadi.

t/r	Nomi	Janr	Tur	Mavzu	Yoshi	Muallifi	Manba	Nashri
1	“Bo‘rining tabib bo‘lgani”	Ertak	Adabiy ertak	Hayvonlar haqida	11	Anvar Obidjon	O‘qish kitobi 4- sinf	Toshkent.: “Yangiyo‘l

								poligraf servis", 2017.
2	"Danak ichidagi daraxt"	Ertak	Ertak	Sehrli fantastik ertak	11	Aziz Abdurazzoq	O'qish kitobi 4- sinf	Toshkent.: "Yangiyo'l poligraf servis", 2017.
3	"Sharq hikoyasi"	Ertak	Ertak	Hayotiy maishiy	11	Abdulla Oripov	O'qish kitobi 4- sinf	Toshkent.: "Yangiyo'l poligraf servis", 2017.
4	"Laqma it"	Ertak	Adabiy ertak	Hayvonlar haqida	11	Shukur Sa'dullo	O'qish kitobi 4- sinf	Toshkent.: "Yangiyo'l poligraf servis", 2017.
5	"Ko'za Cha bilan tulki"	Ertak	Ertak	Hayvonlar haqida	11		O'qish kitobi 4- sinf	Toshkent.: "Yangiyo'l poligraf servis", 2017.

Biz taklif qilayotgan korpus o'zbek tili ta'limiy korpusi interfeysida joylashadi. Uning konkardansi uchun umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish kitobidagi ertaklar matnidan foydalaniladi.

Ta'limiy korpusning bolalar adabiyoti bo'limidan kimlar foydalana oladi? Ta'limiy korpusning bolalar adabiyoti bo'limidan o'rta maktablarning boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari, maktabgacha ta'lim tarbiyachilari, uslubchilar, difektologiya yo'nalishi talabalari va o'qituvchilari foydalanishlari mumkin. O'zbek tilining ta'limiy korpusi uchun bolalar adabiyotini yaratish soha mutaxassislari uchun katta ma'lumotlar bazasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumaboyev M. "Bolalar adabiyoti va folklor". Toshkent. 2006-y.
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. — O'z.R. 12 jildli, universal. 1-jild. 2000-2005-yy.
3. Jamilova B., "O'zbek bolalar adabiyoti". O'quv qo'llanma. Toshkent. "Innovatsiya – ziyo", 2020-y.
4. Matjonov S., Shojalilov A. O'qish kitobi. 4-sinf. 2017-y
5. <http://ruscorpora.ru>